

אריה יודפת: יחסי ארה"ב-בריה"מ בנוזל ההפשרה

בתום מלחמת-העולם השנייה בלטו שתי מעצמות-העל, ארה"ב וברה"מ, שהסיכסוך ביניהן נעשה דומיננטי במדיניות הבינלאומית והאפיל על כל הבעיות האחרות. "המלחמה הקרה" ביניהן באה לידי ביטוי בעיקר באירופה. העולם כמו ניטלטל בין ארה"ב ובנות-בריתה, "המערב", לבין ברה"מ והקשורים בה, "המזרח".

בימים ההם הופיעה ארה"ב כמעצמת-העל המכריעה במשקלה בכוחה הגרעיני ובעצמתה הכלכלית ואשר כוחה הצבאי לבדו הוא שבלם את התקדמותה של ברה"מ והתפשטותה על-פני מדינות נוספות, לאחר שהשתלטה על מדינות מזרח-אירופה.

עם הזמן חל שינוי במצב זה. בשני הצדדים-ב"מזרח" וב"מערב"-התפוררו המונוליתיות והליכוד. במערב נקטה צרפת מדיניות עצמאית ומדינות אחרות הלכו בעקבותיה, לעתים גם בניגוד למדיניותה של ארה"ב, אם גם המשיכו-ועודן ממשיכות-להישען על מטריה של הגנה גרעינית אמריקאית. במזרח בא הקרע הסובייטי-הסיני ומעט-מעט החלה ברה"מ לראות בסין (ולא בארה"ב) את אויבתה העיקרית, דבר שתרם במידה רבה לצמצום היריבות הסובייטית-האמריקאית. נוסף על כך התחזקה ברה"מ בלי הרף עד שבתחומים רבים הגיעה לשוויון, ובכמה תחומים אף לעליונות או אל סף העליונות הצבאית על ארה"ב.¹

על יסוד התחרות ששלט ביחסי ארה"ב-ברה"מ בתקופת "המלחמה הקרה" נוסף יסוד שני, מנוגד לו, לכאורה, של הידברות. נמשכה התחרות האידיאולוגית בין השקפות-העולם והמשטרים, תחרות על שטחי-השפעה, במדיניות, בכלכלה ובחימוש, אך באה גם הידברות להקמת קשרי סחר וכלכלה, לצמצום החימוש, לשיתוף-פעולה בתחומי התרבות, המדע, החלל ועוד.²

הישגיה של ברה"מ בתחומי החלל, השוויון שאליו הגיעה עם ארה"ב בכוח אסטרטגי ובתחומים אחרים-כל אלה באו לאחר מאמצים סובייטיים מרובים, הוצאות גדולות והולכות והעברת משאבים מענפים אחרים. כל גידול בהוצאות אלו הביא לגידול מקביל בתקציבה של ארה"ב, ולתחרות-חימוש שלא היה קל לברה"מ לעמוד בה. זה היה אחד הגורמים שעוררו בסובייטים רצון בשיחות עם ארה"ב על צמצום מירון זה והגבלתו.

ההידברות הסובייטית-האמריקאית הושפעה משורה ארוכה של גורמים, ובתוכם:
(א) סיום המרכזיות של התחרות הסובייטית-האמריקאית במדיניות הגלובאלית של שני הצדדים. בשניהם הופיעו גורמים אחרים שגרעו מחשיבותה של תחרות זו.

(ב) גיבוש העדיפות של שניהם כמעצמות-על לעומת מדינות אחרות והרצון המשותף לשמור על מצב זה (שהתבטא למשל בהסכמים לאיסור ניסויים גרעיניים ולאי-הפצתו של נשק גרעיני).

(ג) הכשלונות בכלכלה הסובייטית שעוררו בברה"מ צורך בידע טכנולוגיה, ציוד ואשראי אמריקאי למשך הרבה שנים. הדבר הוחש על-ידי שנתיים רצופות של בצורת בראשית שנות ה-70 שבגללן נאלצו הסובייטים לקנות בארה"ב חיטה בכמויות גדולות.

(ד) הרצון הסובייטי למנוע התקרבות-יתר של ארה"ב לסין.
 (ה) עניינם של הסובייטים להעמיד את יחסיהם עם ארה"ב כאבן-פינה של המערך המדיני העולמי ועל מישור גבוה יותר מיחסי ארה"ב-סין.
 (ו) הרצון ההדדי לקבוע תחומי אינטרסים ואזורי-השפעה.
 (ז) קביעת מיכניזם של מגעים והתייעצויות בתקופות משבר למניעת הערכות מוטעות של הצד השני וכוונותיו ובכך למנוע התנגשויות ביניהם.
 (ח) קביעת מסגרות קבועות לשיתוף-פעולה בתחומי הסחר, התרבות, המדע וכו'.

סאל"ט א, סאל"ט ב

במאזן האסטרטגי נוצר מצב של כעין הרתעה הדדית. הוברר לכל צד כי במקרה של מלחמה גרעינית אמריקאית-סובייטית מלאה יסבול כל אחד מהם עד מאה מיליון נפש אבידות, אם לא יותר. במקרה כזה אין ערך רב ל"עליונות" או ל"נצחון".³ לשעבר הוערך כוחו האסטרטגי של כל צד לפי מספר אמצעי-השיגור של מפציצים וטילים. כך היתה לארה"ב עליונות במספרם של מפציצים ארוכי-טווח, בצוללות "פולאריס", בטילים באליסטיים בין-יבשתיים (או לפחות במשגרי טילים כאלה). גם אז לא היתה התמונה מלאה משום שלא הביאה בחשבון הבדלים איכותיים, אך בכללו של דבר נחשבו המפציצים, הצוללות והטילים האמריקאים עדיפים על הסובייטיים המקבילים. עם הפניסה לתקופת "ראשי-החץ הגרעיניים המתפצלים העצמאיים" (מיר"ו-MIRV) – כלומר טילים היכולים לשאת ראשי-חץ רבים שכל אחד מהם מונחה עצמאית למטרה אחרת – שוב מספר הטילים הוא הקובע הואיל וניתן להכפילם. המיר"ו נתן יתרונות גדולים לארה"ב שמעתה הקדימה במובן זה במספר שנים את ההתפתחות בברה"מ.

בארה"ב מביאים בחשבון אפשרות של מלחמת-מנוע סובייטית. מפציצים נמצאים במצב של כוננות מתמדת ובכל מועד של התראה יהיה חלק גדול מהם באוויר בטרם יגיעו טילים סובייטים. חלק מצוללות ה"פולאריס" נמצא בים, וחלק גדול מהן במצב בו אין לפגוע בהן. טילים באליסטיים בין-יבשתיים נמצאים בריחוק זה מזה כדי שלא ייפגע אלא אחד מהם על-ידי ראש-חץ סובייטי אחד. מקלטים תת-קרקעיים הוקמו בשביל חלק מן הציוד. עם זאת, אין להניח שצד כלשהו אכן ייזום מלחמת-מנוע בגלל חוסר הבטחון בתוצאות ומשום שכל צד מסוגל להנחית "מכה שניה" שדי יהיה בה להרוס את היריב, או לפחות להסב לו אבידות עצומות.

לשני הצדדים יש, כאמור, די כלי-נשק אסטרטגיים ל"כיסוי" הצד השני. המלאי הקיים גדול הרבה מן הדרוש לכל צד כדי להרוס כליל את משנהו. הגדלת מלאי זה עד אין סוף היא יקרה מאד, ולכן בלתי-תכליתית. זאת היתה אחת הסיבות החשובות שהביאו לשיחות הסובייטיות-האמריקאיות להגבלת הנשק האסטרטגי, סאל"ט (Strategic Arms Limitation Talks).

הסכם סאל"ט שלב א נחתם בקיץ 1972. ארה"ב ויתרה לברה"מ בכמות הטילים ובעצמת משקלם בגלל עליונותה באיכותם. התקרה שנקבעה ל-1977: ארה"ב-1,710 טיל (1,000 יבשתיים, 710 מצוללות), ברה"מ-2300 (1350 יבשתיים, 950 מצוללות). ההנחה היתה שלארה"ב יש ראשי-חץ מתפצלים עצמאיים (מיר"ו) שנתנו לה יתרונות איכותיים וכי תעבורנה שנים עד שברה"מ תגיע לכך, בגלל פיגורה בטכנולוגיה של מחשבים שהיא חיונית למערכת-ההגנה של המיר"ו.⁴

באוגוסט 1973 הודיע שר-ההגנה האמריקאי שלזינגר שהסובייטים ערכו ניסויים מיבצעיים במיר"ו ובכך קרובים היו לסגור את הפער האיכותי במוקדם הרבה יותר מהר מכפי שסברו האמריקאים תחילה. לפי חישובים אמריקאיים יכולים הסובייטים לעשותם מיבצעיים ב-1975 לערך. הסכם סאל"ט א אינו מטיל על כך שום הגבלות. לגבי טילי-הגנה אנטי-באליסטיים אב"מ (Anti Ballistic Missiles) הוגבל כל צד לשני אתרים סביב בירתו ועוד אתר אחד, בס"ה 200 טילים כנ"ל.

שיחות סאל"ט שלב ב עודן מתנהלות. האמריקאים מביאים עתה בחשבון את השיפור האיכותי הסובייטי ורוצים לכלול בהסכם גם שוויון כמותי, שיחייב את ארה"ב להגדיל את המלאי שלה. קשה לקבוע פיקוח על איכות. אין לעשות זאת באמצעות לוחנים מן האוויר, היכולים לקבוע רק את הכמות אך לא לברר אם יש לטילים ראשי-חץ מתפצלים רגילים או עצמאיים. דבר זה מצריך פיקוח במקום, ובשלב זה ספק אם יסכימו לכך הסובייטים.⁵

הסובייטים מאמינים כי ביחסיהם עם ארה"ב הזמן וההתפתחות ההיסטורית פועלים לטובתם, כי האמריקאים נמצאים בירידה מתמדת והם בעלייה, כי הפער קטן והולך לטובתם, וכי בסופו של דבר ידביקו את האמריקאים ויעלו עליהם. וכך הם סבורים מטעמים חברתיים, מדיניים והיסטוריים וכן משום אמונתם בעדיפות המשטר והחברה הסובייטיים. לדעתם די בשוויון אסטרטגי למנוע כל נסיון אמריקאי להתערב כדי להחזיר התפתחות זו לאחור (דבר שיכלו האמריקאים לעשותו בזמן עליונותם בעבר). בברה"מ לא הכל שותפים לדעה זו. יש אומרים שאם תרצה תוכל ארה"ב להגביר את השקעותיה בחימוש ובכך תקדים בהרבה את ברה"מ. הפוטנציאל לכך קיים, אם גם לא הרצון. לכן, אומרים הם, כדאי לה לברה"מ להקפיא את מירוץ-החימוש במצבו הקיים משום שהוא מספיק למטרותיה. אם תרצה להשיג יותר מדי ובקצב מהיר מדי עלולה היא לעורר בארה"ב חששות שיביאו לחימוש בקצב מוגבר אשר יקשה על ברה"מ לעמוד בו. לעומת זאת, יש בברה"מ אחרים שמאותן סיבות הם מגיעים למס-קנות הפוכות שעל ברה"מ להגביר את חימושה למקרה שתחליט על כך ארה"ב בעתיד.

אופציות סובייטיות

חשש סובייטי נוסף הוא שצימצום הכוח האסטרטגי האמריקאי ישים קץ להתחיי-בויות האמריקאיות כלפי מערב-אירופה ויפאן. אז עלולות אלו לחשוב בעצמן על הגנתן, אירופה תתאחד, יפאן תפתח כוח גרעיני ותתקשר אל סין. מצב כזה לא יהיה כלל לתועלתה של ברה"מ, אף כי בשעה זו אין לכך סיכוי רב.

ואלו האופציות של הסובייטים ביחסיהם עם ארה"ב:

(א) עליונות אסטרטגית במגמה להפוך את ברה"מ למעצמת-העל השלטת בעולם. במדיניות הבינלאומית יביא הדבר להמשך "המלחמה הקרה" ולמתי-חות עם ארה"ב ומדינות אחרות. בברה"מ עצמה יחייב הדבר לרכו את כל המאמצים בתחום הצבאי, לעבור למשק מלחמתי, להזניח את ייצורם של-מוצרי-צריכה וכל שאינו קשור במטרות צבאיות. ברה"מ תתערב בסיכסוכים מקומיים, תתמוך במהפכות ותנסה להשתלט על אזורים נרחבים.

(ב) "הפשרה" ביחסים (דיטנט) המבוססת על עליונות אסטרטגית סובייטית. במצב זה תוכל ברה"מ להסתפק בפחות עליונות והיא תוכל להידבר בתחומים מוגבלים עם ארה"ב. יידרש מירוקן-חימוש מוגבל יותר ויתאפשרו אי-אלה יחסים כלכליים עם מדינות מערביות. תהיה מידה של הפשרה במתיחות הבינלאומית – מידה שתצטמצם במניעת מלחמה ביניהן תוך שכל צד מנסה לשפר את מצבו האסטרטגי היחסי על חשבוו זולתו. אולי תיקבע חלוקה של אזורים-השפעה, תוך שיתחייבו הסובייטים לא לפעול בתחומים גיאוגרפיים מסוימים (כגון אמריקה הלטינית) וכנגד זאת יקבלו חופש-פעולה בתחומים אחרים (למשל במזרח התיכון). ה"הפשרה" לא תחול על מלחמות אידיאו-לוגיות, על "מלחמות-שיחרור" ועל כל מלחמה מקומית אחרת בה תמצא ברה"מ שתוכל להפיק תועלת מהתערבות, בלי לפגוע בכך במישרים בבטחונה של ארה"ב, שאולי תמחה אך לא תנקוט צעדים של ממש.

ג) "הפשרה" המבוססת על שוויון אסטרטגי. זה יכלול –

(1) הסכמים עם ארה"ב לחלוקת תחומי-השפעה של כל צד, אם גם יישארו "אזורים אפורים" בלתי-מוגדרים שבהם תימשך התחרות בין שתי מעצמות-העל.

(2) הסכמים להגבלת הנשק הגרעיני והאסטרטגי של שני הצדדים, במגמה לכלול גם מעצמות גרעיניות אחרות בתחומי הסכמים אלה או בהסכמים מיוחדים.

(3) פעולות משותפות ליישוב סיכסוכים מקומיים העלולים להתפתח לסיכסוכים בין ברה"מ לארה"ב.

(4) קיום יחסי כלכלה מדע, חינוך ותרבות עם מדינות-חוץ.

(5) בכל אלה לא יהיה ויתור על המטרות האידיאולוגיות הסובייטיות ולא "קיום-הצוות אידיאולוגי בשלום".

בוויכוחים שהתנהלו בצמרת הסובייטית ניצחו בשלב זה מצדדי האופציה השלישית (קוסיגין, פודגורני, פוליאנסקי, גרומיקו, שאליהם נוטה גם ברוז'נייב). גם המצדדים באופציה השנייה (סוסלוב, גריצ'קו, אנדרופוב, שלפין, קירילנקו) יש להם השפעה חזקה. לא הרבה ממליצים על האופציה הראשונה, אף כי יש גם כאלה. אפשרויות אחרות, שאין להניח כי יש להן תומכים בהנהגה הסובייטית:

(א) ברית סובייטית-סינית המכוונת נגד ארה"ב. אפשרות זו היתה מחייבת תחילה את אופציה א, יחד עם ויתורים טריטוריאליים לסינים והשוואת מעמדת של המפלגה הקומוניסטית הסינית עם זה של הסובייטית.

(ב) ברית סובייטית-אמריקאית. זו עלולה להביא, לאורך טווח, לשינוי המשטר בברה"ב.

(ג) ברית משולשת סובייטית-אמריקאית-סינית. אף זו היתה מצריכה ויתורים לסינים יחד עם נקיטת אופציה ג תחילה.

ההנהגה הסובייטית החליטה, כידוע, על הידברות עם ארה"ב. ביצועה הוחש בעקבות ביקורו של הנשיא ניקסון בפקין בפברואר 1972. אז החלו הסובייטים לפעול למניעת הגברתם של קשרי ארה"ב-סין, וזאת יכלו להשיג על-ידי שיפור קשריהם עם ארה"ב. לשם כך באה הזמנתו של ניקסון למוסקבה.

ערב הביקור באה (בראשית 1972) החרפת המלחמה בווייטנאם, כאשר מיקשו האמריקאים את נמלי צפון-וייטנאם והפציצו אותם—ואגב כך פגעו בספינות סובייטיות והרגו באנשיהן. היתה בכך תגובה על משלוחי הנשק הסובייטיים הרבים לצפון-וייטנאם, שאיפשרו התקפות נרחבות יותר על האמריקאים, וכעין רמז לסובייטים שעם כל רצונה של ארה"ב בפיסגה הרי לא תשלים עם נסיונות להשיג יתרונות חד-צדדיים ולהפר את האיזון שנוצר. הסובייטים קיבלו זאת והשתדלו להתעלם מן הפגיעות.

ניקסון במוסקבה

ביקורו של ניקסון במוסקבה ב-30–22 במאי 1972 סוכם בשני מסמכים: (א) הצהרת עקרונות; (ב) הודעה משותפת.

הצהרת-העקרונות (29 במאי 1972)⁶ מזכירה במבנה, בתכנה ובכמה מסעיפיה חוויידידות ואי-התקפה בין ברה"מ ומדינות אחרות.

בהצהרה החתומה על-ידי ניקסון וברוֹנִיב מבוא קצר המציין את מגמת שני הצדדים לצמצם את המתהוות הבינלאומית ולחזק את הקשרים ושיתוף-הפעולה ביניהם, ולאחריו שנים-עשר עקרונות שהסכימו עליהם. רוב סעיפי ההצהרה עוסקים ביחסים בין שתי המדינות ומביעים רצון לנהלם בדרך של משא-ומתן והסכמים. לענייננו כאן חשובים, כמדומה, ביותר הסעיפים הבאים:

סעיף 1. שני הצדדים משוכנעים כי בתקופה הגרעינית "אין כל חלופה לניהול יחסיהם ההדדיים על בסיס של קיום-צוות בשלום".

סעיף 2. "ברה"מ וארה"ב מיחסות חשיבות גדולה למניעת התפתחותם של מצבים העלולים להביא להחרפה מסוכנת של היחסים ביניהן". הן תקדשנה את מירב מאמציהן "להימנע מעימות צבאי ולמנוע פרוץ מלחמה גרעינית... שני הצדדים מכירים בכך כי מאמצים להשיג יתרונות חד-צדדיים על חשבון הצד השני, בין במישורים ובין בעקיפים, אינם תואמים מטרות אלו". (אפשר בהחלט לראות במשפט אחרון זה משפט-מפתח המתיחס למצב במזרח התיכון).
סעיף 11. "ארה"ב וברה"מ אינן מציגות שום דרישות לעצמן ולא תכרנה בדרישות של מישהו אחר לזכויות וליתרונות מיוחדים בענייני העולם. הן מכירות בשוויון הריבוני של כל המדינות. התפתחותם של יחסי ברה"מ-ארה"ב אינה מכוונת נגד מדינות צד שלישי ונגד האינטרסים שלהן".

סעיף 12. "העקרונות הבסיסיים שצוינו במסמך זה לא ישפיעו על כל ההתייבויות ביחס לארצות אחרות שקיבלו עליהן ברה"מ וארה"ב קודם לכן". (למשל, ארה"ב כלפי נאט"ו, או ברה"מ לפי החוזה הסובייטי-המצרי).

בהודעה המשותפת על הביקור⁷ נאמר: "השיחות הקיפו שורה רחבה של שאלות אשר יש בהן ענין משותף והן היו גלויות-לב ויסודיות. הן הגדירו ביתר-פירוט אותם שטחים שבהם יש סיכויים לפתח שיתוף-פעולה רחב יותר בין שתי הארצות וכן אותם שטחים שבהם לשני הצדדים עמדות שונות".

בדיוניהם ביחסים ההדדיים שביניהם "הסכימו שני הצדדים ששיפור היחסים אפשרי ורצוי". הנושאים שבהם דנו והסכימו: הגבלות על מירוץ החימוש האסטרטגי, יחסי מסחר וכלכלה, ענייני ים ומגיעת התנגשויות בים, שיתוף-פעולה במדע ובטכנולוגיה וכן בתחומי החלל, הבריאות, שיפור הסביבה, חינוך ותרבות. על המזרח התיכון נאמר:

"שני הצדדים הציגו את עמדותיהם בשאלה זו. הם מאשרים מחדש את תמיכתם בפתרון בדרכי שלום במזרח התיכון בהתאם להחלטת מועצת-הבטחון 242. "בציינם את חשיבותו של שיתוף-פעולה קונסטרוקטיבי של הצדדים הנוגעים בדבר עם הנציג המיוחד של המזכיר-הכללי של האו"ם, השגריר יארינג, מאשרות ארה"ב וברה"מ את רצונן לתרום להצלחת שליחותו וכן מצהירות הן על נכונותן להביא לפתרון בדרכי-שלום במזרח התיכון. לדעת ארה"ב וברה"מ, תפתח השגת פתרון כזה סיכויים לנורמאליזציה של המצב במזרח התיכון, ובמיוחד תאפשר דיון בצעדים נוספים על-מנת להרפות את המתיחות הצבאית באיזור זה".

הנוסח שהוזכר הוא מעורפל, סובל פירושים שונים, ומביא בחשבון גם פתרונות-ביניים. נראה שבנושא זה הציג כל צד את עמדתו בלי שתבוא עליה הסכמת הצד השני. עוד נושאים בינלאומיים שהוזכרו בהודעה המשותפת היו: אירופה, הודו-סין, פירוק החימוש, חיזוק האו"ם.

נאמר גם כי "שני הצדדים הדגישו כי ההסכמים וההבנה שהושגו במשא-ומתן במוסקבה, וכן תכנון וטיבו של משא-ומתן זה, אינם מכוונים בשום-אופן נגד כל ארץ אחרת. שני הצדדים מכירים בתפקיד, באחריות ובזכויות של מדינות אחרות הנוגעות בדבר, בהתחייבויות בינלאומיות ובהסכמים קיימים וכן בעקרונות של מגילת האו"ם ומטרותיה".

חשיבותה של הפסגה היתה לא רק בחוזים ובניסוחים שהוסכם בה עליהם אלא לא פחות מכך ביצירת אופציות ובפתיחתו של תהליך המחייב, לפחות להלכה ובהתאם למוסכם, שיתוף-פעולה והתיעצויות הדדיות, שנסיגות להשגת "יתרונות חד-צדדיים" עלולים לעצורם או אף להפסיקם. ברה"מ עלולה היתה להפסיד מכך הרבה יותר. בשיחות ובהסכמים הכירו האמריקאים במעמדן השווה של שתי מעצמות-העל, דבר שהסובייטים רצו בו מזמן וייחסו לו חשיבות רבה. הוכרו ההישגים הטריטוריאליים הסובייטיים והמצב שנוצר במזרח-אירופה לאחר מלחמת-העולם השנייה. במישור האסטרטגי הוקפא הגידול והופך היתרון הכמותי הסובייטי. התחרות האיכותית נשארה פתוחה ולברה"מ היתה אפשרות להשיג בכך את ארה"ב. נפתחו סיכויים ליחסים כלכליים סובייטיים-אמריקאיים, שבהם יתרונות רבים לצד הסובייטי.

ברז'ניב בושנינגטון

ברז'ניב ביקר בארה"ב ב-25-18 ביוני 1973. בהודעה המשותפת על הביקור⁸ הביעו שני הצדדים שביעות-רצון מהתקדמות היחסים ביניהם, מסיום המלחמה בווייטנאם ומן ההתפתחות באירופה. הם הסכימו על הרחבת היחסים בין שתי המדינות, בשטחי המסחר והכלכלה, ובתחומים אחרים. על המזרח התיכון הוסכם, כנראה, שלא להסכים:

"הצדדים הביעו את עניינם הרב במצב במזרח התיכון והחליפו דעות ביחס לדרכים להשגת פתרון במזרח התיכון.

"כל צד הביע את עמדתו בשאלה זו.

"שני הצדדים הסכימו להמשיך במאמציהם לקדם פתרון אפשרי, מהיר ככל האפשר, במזרח התיכון.

"פתרון זה חייב להיות בהתאם לאינטרסים של כל המדינות באזור, להיות תואם את עצמאותן וריבונותן, ולהביא בחשבון את הזכויות הלגיטימיות של העם הפלשתינאי".

כמו בביקורו של ניקסון במוסקבה שנה קודם-לכן כן גם עתה נחתמו בביקור זה מספר הסכמים בין שתי המדינות. חשיבות מיוחדת היתה להסכם למניעת מלחמה גרעינית. בו נאמר:⁹

סעיף 1. "הצדדים מסכימים כי ינהגו בצורה שתמנע התפתחות מצבים העלולים לגרום החרפה מסוכנת של יחסיהם, למנוע עימות צבאי ולהוציא אפשרויות של פתיחת מלחמה גרעינית ביניהן וכן בין אחד מהצדדים וארצות אחרות".

סעיף 2. "כל צד ימנע מאיום או משמוש בכוח נגד משנהו, נגד בנייהברית של הצד השני ונגד ארצות אחרות, במצבים העלולים לסכן את השלום והבטחון הבינלאומי".

סעיף 4. "אם בזמן מן הזמנים יהיה ביחסים בין הצדדים או בין צד כלשהו לארצות אחרות משום סכנה של סיכסוך גרעיני, או אם יהיו היחסים בין ארצות שאינן צדדים להסכם זה עלולים להביא לסכנת מלחמה גרעינית בין ברה"מ וארה"ב או בין כל צד וארצות אחרות, תפעלנה ברה"מ וארה"ב בהתאם לאמור בהסכם זה ותפתחנה מיד בהתיעצויות תכופות זו עם זו ותעשינה כל מאמץ למנוע סיכון זה".

סעיף 6. הסכם זה לא יגרע מזכויות ההגנה העצמית, מגילת האו"ם ו"ההתחייבויות של כל צד כלפי בנות-בריתו או ארצות אחרות לפי חוזים, הסכמים או מסמכים מתאימים אחרים".

בהסכם על "עקרונות בסיסיים של המשא-ומתן להגבלה נוספת של נשק התקפי-אסטרטגי" נאמר: שני הצדדים מכירים כי "נסיונות להשיג יתרונות חד-צדדיים, בין במישרים בין בעקיפים", אינם עולים בקנה אחד עם חיווק היחסים ביניהם. ההגבלות תחולנה על כמותם [של כלי-הנשק] ועל שיפורם האיכותי. הפיקוח יהיה על-ידי "אמצעים טכניים לאומיים" (ז.א.: פיקוח עצמי של כל צד).¹⁰

יחסים כלכליים

הצד הסובייטי היה לו ענין מיוחד במגעיו עם האמריקאים לפיתוחם ולהרחבתם של היחסים הכלכליים בין שתי המדינות.

בכלכלה הסובייטית חל גידול ניכר אך בקצב אטי מזה שהובא בחשבון בתכנית- החומש של 75-1971. מאמצי החימוש וחקר החלל עלו לברה"מ במחיר פיגור אחר מדינות מערביות בתחומים כמו אוטומציה, מחשבים, תעשייה פטרוכימית ועוד. בארה"ב הקלאים מעטים מיצרים עדפי מזון גדולים ליצוא ואילו בברה"מ מועסקים מספר גדול פי-עשרה בחקלאות ואין בה די מזון לצרכיה שלה. למעשה, אם גם לא להלכה, יש בה אבטלה סמויה רבת-היקף, מפעלים מעסיקים עובדים שאין להם כל צורך בהם, היעילות ירודה ופריון-העבודה גמוך.

ואלו הדרכים שאפשר להתגבר בהן על מצב זה:

(א) ריפורמות בשיטה הכלכלית הקיימת ומעבר לכלכלת-שוק, אלא שההנהגה חוששת משינויים העלולים לפגוע בעקרונות המשטר הסובייטי. הונהגו אמנם שינויים מסוי- מים, אך הללו מעטים מכדי לשנות את המצב.

(ב) העברת משאבים מתכניות צבא וחלל למטרות אזרחיות. לכך מתנגדים חוגי הצבא, התעשייה הכבדה ואחרים הקשורים בתכניות אלו. יש גם חשש סובייטי שהדבר עלול להביא את ברה"מ לנחיתות אסטרטגית וישנה את המאזן הקיים לרעתה. נעשו קימוצים מעטים בתקציבי ההגנה. ההסכמים עם ארה"ב לצימצום החימוש באו גם הם מתוך רצון לחסוך בהוצאות הגנה, אך אין כל בטחון שהסכומים שייחסכו לא יועברו למטרות צבאיות אחרות.

(ג) יבוא טכנולוגיה, ציוד, מוצרים ושירותים אחרים מארה"ב, יפאן ומערב-אירופה, במיוחד מארה"ב. ההנהגה הסובייטית מעוניינת בהרחבת יבוא זה. אחד המכשולים העיקריים לכך הוא שאין לברה"מ מה להציע כתמורה. הדבר אינו יכול להיות חד- צדדי ומחייב פיתוח סחר הדדי ותשלום סובייטי במוצרים, חמרי-גלם (כמו נפט) או מטבע קשה כתמורה על ההשקעות האמריקאיות.

עד עתה היה הסחר הסובייטי-האמריקאי מצומצם ביותר. ב-1971 הסתכם היצוא האמריקאי לברה"מ ב-162.1 מיליון דולר והיבוא מברה"מ ב-57.3 מיליון. ב-1972 הסתכם היצוא האמריקאי (בעיקר חיטה למניעת המחסור בלחם בברה"מ) ב-546.7 מיליון דולר ואילו היבוא מברה"מ נשאר גמוך: 95.8 מיליון. בחמשת החדשים הרא- שונים של 1973 הסתכם היצוא, בעיקר חיטה, ב-550.5 מיליון דולר, והיבוא ב-75.1 מיליון. להוציא את אספקת החיטה האמריקאית היה הגידול זעום למעשה גם ביבוא וגם ביצוא האמריקאיים, מה-גם שהסטאטיסטיקה הושפעה גם מעליית המחירים בין 1971 ל-1973. יפאן, למשל, שאוכלוסיה כ-43 אחוז מאלה של ברה"מ, מכרה ב-1972 לארה"ב מוצרים ב-9.1 ביליון דולר וקנתה ב-4.9 ביליון.¹¹

להרחבת הסחר דרוש יצוא מוצרים סובייטיים לארה"ב, ודבר זה דורש קודם-כל הענקת מעמד של "מדינה מועדפת ביותר" במכסים לברה"מ, שבוטל ב-1951. גם אם יוענק לברה"מ מעמד זה לא קל יהיה לסובייטים להתחרות בשוקי ארה"ב, אף

כי יש מוצרים שברה"מ מסוגלת למכור בהצלחה בשווקים אלה. קל יהיה לסובייטים למכור מתכות יקרות (כגון זהב), בצרימתכות, גז ונפט, פרוות בלתי-מעובדות, ז. א. חמרי-גלם כפי שמוכרות מדינות בלתי-מפותחות. אף שברה"מ היא המדינה התעשייתית השניה בעולם, קשה יהיה לה הרבה יותר למכור מוצרי-תעשייה בגלל איכותם הירודה של חלק ניכר מן המוצרים האלה.

הסובייטים יוכלו גם לשלם לארה"ב במטבע-חוץ שיירכשו מפיתוח ענף התיירות אצלם ומיצואם למדינות אירופה, אסיה ואפריקה (למשל בדולרים סעודיים או כויי-תיים שיקבלו תמורת אספקת נשק למצרים ולסוריה).

אפשרות נוספת – חליפים : אספקת הון, ציוד וטכנולוגיה אמריקאיים לברה"מ כאשראי תמורת קבלת חמרי-הגלם או המוצרים שהשקעות אלו תעזורנה לפתחם, כגון פיתוח שדות נפט באזורים ארקטיים תמורת נפט שיופק בהם בעתיד.¹²

בפסגה במוסקבה לא הושג הסכם-סחר שברה"מ רצתה בו מאד, והדבר התפרש כתגובה אמריקאית על שברה"מ לא סייעה בסיום המלחמה בווייטנאם. בפסגת יוני 1973 דובר על יצוא אמריקאי לברה"מ ויבוא ממנה בהיקף של 2-3 ביליוני דולרים במשך שלש שנים. קבלת חוק שיעניק לברה"מ מעמד של "מדינה מועדפת ביותר" עוכבה, כידוע, בקונגרס משום הדרישה שברה"מ תתיר יציאה חפשית ממנה, ולאחר-מכן משום המלחמה באזורנו באוקטובר 1973.

חברות מסחריות אמריקאיות מעוניינות בשווקים ובהרחבת הייצור, ורבות מהן חתמו על הסכמים עם ממשלת ברה"מ וחברות ממלכתיות סובייטיות. חברת-הנפט "אוקסי-דנטל", למשל, חתמה בקיץ 1972 על עסקה של מאות מיליוני דולרים לחקר עתודות הגז בסיביריה. חברת-בת של חברת פולמן עוסקת בהקמת בית-יציקה למפעל המשי-איות על הנהר קאמה. התאגיד "קונטרול דאטה" חתם על הסכם ל-10 שנים לייצור ושיווק מחשבים מודרניים, ציוד למחשבים, מערכות תקשורת ואינפורמציה.¹³ השאלה היא אם מעוניינת ברה"מ בקשרים כלכליים לטווח ארוך או ביתרונות כלכליים זמניים שלאחר שתקבלם, וכתוצאה מכך תגביר את כוחה הצבאי ותתחזק, תוכל לחתור יותר נגד ארה"ב.

ההנחה האמריקאית היא שעם התרחבות העסקות הכלכליות יגדל האינטרס הסובייטי בהמשכן. ככל ש"ישמינו" הסובייטים ויעלו את רמת-חייהם כך ירצו להעלות רמה זו עוד יותר ולא יספנו זאת בחתרנות ובמלחמות. אין כאן, כמובן, אלא הימור בלבד.

גורמי התנגדות בברה"מ

הרוב בהנהגה הסובייטית מצדד אמנם בשיתוף-פעולה מסוים עם ארה"ב וב"הפשרה" שיש בה יתרונות רבים לברה"מ. אך יש בה חוגים רחבים של מתנגדים :

(א) "המכלול הצבאי-התעשייתי", הכולל את אנשי צבא-הקבע, התעשייה הצבאית, אפנדה. "הפשרה" יוצרת תנאים המאפשרים צימצום בתקציבי הצבא והתעשייה הכבדה והעברת עדיפויות בכלכלה למוצרי-תצרוכת תעשייה קלה, חקלאות ושירותים, ובעקבות זה עלולה לבוא ירידה במעמדם, חשיבותם והשפעתם של אנשי הצבא –

התעשייה הכבדה ועלייה בחשיבותם של אחרים, ומכאן התנגדותם של אלה. (ב) קשה ל"נטורי-קרתא" האידיאולוגיים ולחלק מצמרת המנגנון המפלגתי לעכל את צימצום ה"עירנות" בעקב ה"הפשרה", את ההשלמה עם "האימפריאליזם", האויב ששנים רבות הטיפו נגדו.

(ג) יש בברה"מ חשש שמא תביא ה"פתיחה" לארצות-חוץ חדירה של רעיונות מערביים העלולים להרוס את יסודות המשטר. נוטרי האידיאולוגיה דורשים אפוא ללוות את "ההפשרה" מבחוץ בהקשחה אידיאולוגית מבית.

(ד) אותו חשש קיים גם לגבי הבעיה הלאומית המחריפה והולכת. הרוסים כבר אינם רוב בברה"מ, ובשנת 2000 צפוי הרוב הסלאבי להיעלם.¹⁴ ההכרה הלאומית בין עמי המיעוטים גוברת והם דורשים יתר ביזור של המדינה ויתר אוטונומיה לעצמם. התגובה התבטאה בחיזוק ההתנגדות מחשש שכל התחלה של ויתורים תחייב את המשכם, והתהליך עלול יהיה להביא לניתוק חלקים של ברה"מ.

(ה) אנשי בטחון-הפנים, המנסים להפריז ב"סכנות" למשטר מצד מבקרים כסאכארוב או סולז'ניצין או מצד יהודים הרוצים לעקור לישראל, והחותרים להגברת ה"עירנות" והחומרות ובכך להדגשת חשיבותם ונחיצותם-הם.

לצימצום ההתנגדות ל"הפשרה" מצד אנשי הצבא, התעשייה הכבדה והצבאית, אנשי בטחון-הפנים, האידיאולוגיה ומנגנון-המפלגה וכפשרה אתם נתלו ל"הפשרה" מבחוץ הוצאות-הגנה מוגברות, עדיפויות לתעשייה הכבדה והחמרות מבפנים—כמו להוכיח שאין ה"הפשרה" מביאה לשינויים במשטר או ביחסי-הכוחות בתוך ברה"מ גופה.

הוויכוח בברה"מ בנדון זה לא תם. מתנגדי ה"הפשרה" טוענים שארה"ב ניאותה לה ויש בידה להכתיב תנאים, להרחיב את השפעתה ולשנות את המאזן עוד יותר לטובתה. כוויכוח לטוענים כך בא כעין "כירסום" ב"הפשרה" וכלי-התקשורת הסובייטיים החלו לומר כי אין היא חלה על "תנועות לשיחרור לאומי" (שהלאומיות הערבית, ככל שהיא פרו-סובייטית, נחשבת בברה"מ חלק מהן), "מאבק אידיאולוגי" ו"מלחמת-מעמדות בתוך המדינות הקאפיטאליסטיות".¹⁵

בקבלת-פנים לטיטו נשיא יוגוסלביה במוסקבה ב-5 ביוני 1972 אמר ברז'נייב: "מדיניות-החוץ של ברה"מ היתה ותהיה תמיד מדיניות סוציאליסטית, מעמדית, אינטרנאציונאליסטית. אנו רוצים בהפשרה. אנו רוצים בשלום יציב. דווקא לכן אנו מתנגדים בתוקף לכל פעילות תוקפנית, לכל נסיון לדכא את המאבק לשיחרור העמים, לכל נסיון להתערב בענייניהם, לפגוע בזכויותיהם."¹⁶

בהעירו על כך אמר כתב-העת הסובייטי ליחסי-חוץ, "זמנים חדשים": "השאלה מה קודם במדיניות-החוץ הסובייטית—המאבק נגד האימפריאליזם או קיום היחסים עם המדינות הקאפיטאליסטיות על בסיס של קיום-צוות בשלום—פירושה הסתמכות על הנחות מוטעות לגמרי", כי על כן "האחדות של שני עקרונות אלה של מדיניות-החוץ הסובייטית היא אחדות דיאלקטית. הם מקוימים בעקיבות, אינם נוגדים זה לזה אלא משלימים הדדית".¹⁷

בנאום אחר, בקבלת-פנים לפידל קאסטרו ב-27 ביוני 1972, אמר ברז'נייב: "לאחר

שחזקנו את עקרון קיום-הצוות בשלום, סבורים אנו כי הצלחות בענין חשוב זה אינן מחייבות לצמצם את המאבק האידיאולוגי. אדרבה, עלינו להיות מוכנים לראות בחיזוקו של מאבק זה, בהפיכתו לצורה חריפה יותר של הניגודים בין שני המשטרים החברתיים".¹⁸

במאמר בפראברדה כשבועיים לאחר-מכן נאמר: "קיום-צוות בשלום בין מדינות בעלות משטרים חברתיים שונים... אין פירושו הפסקת מלחמת-המעמדות בין שני המשטרים אלא רק ביטול השימוש באמצעים צבאיים במאבק זה".¹⁹

ההפשרה, "קיום-הצוות בשלום בין מדינות בעלות משטרים חברתיים שונים", אינם מבטלים את "המאבק לשיחרור לאומי" אלא להיפך: נוצרו "תנאים נוחים יותר למאבק זה... בתנאי-ההפשרה הקיימים תומכת ברה"מ כבעבר בכל הנאבקים נגד דיכוי חברתי, חברתי, לאומי וגזעי. היא תומכת בתוקף בעמים הערבים במאבקם הצודק... ברה"מ מרחיבה את קשריה המדיניים עם מדינות מתפתחות, תומכת ברצונן לחזק את עצמאותן, להתקדם בדרך הקידמה החברתית".

"מלחמת-המעמדות במדינות הקאפיטאליסטיות, וכן המאבק בין קאפיטאליזם וסוצי-יאליזם בזירה הבינלאומית, נמשכים גם בתנאים של קיום-צוות בשלום, זהו חוק ההתפתחות החברתית... למאבק זה שלש צורות: כלכלית, פוליטית ועיונית (אידיאו-לוגית)".²¹

בכל הקטעים האלה בולטת ההרגשה ש"ההפשרה" לא הביאה את ברה"מ להשלמה עם ה"אימפריאליזם" והעולם הקאפיטאליסטי וכי "קיום-הצוות בשלום" אתם אינו מבטל את המלחמה נגדם, שמלחמה זו נמשכת והשתנו רק הטקטיקה וצורות המאבק. אחד הביטויים לכך היה הגברת המעורבות הסובייטית באזורנו, ובמיוחד במלחמת אוקטובר 1973.

מלחמת אוקטור 1973 וההפשרה

ההפשרה היא מצב בו מגהיגי ברה"מ וארה"ב מבטיחים זה לזה להימנע מעימות ישר או להימנע מלהיגרר לעימות כזה כתוצאה מתמיכתן בדידיהן. כדברי שר-החוק האמריקאי, ד"ר הנרי קיסינג'ר, ב-12.11.73 בפקין: "ההפשרה דרושה בגלל הסכנה שבהצטברות נשק גרעיני בשני הצדדים. אנו בעד הפשרה משום שרצוננו להגביל את הסיכון של סיכסוך גרעיני... אין הדבר מבטל ניגודי אינטרסים. אין הוא מונע התנגשויות מדי-פעם. הדבר מאפשר פתרון מהיר יותר ומידה מסוימת של ריסון בהינצור משברים".²²

במסגרת הידברות זו נערכות התיעצויות בדרג בכיר בין נציגי שתי המדינות כל-אימת שמתגלעים ניגודים ביניהן, וזאת בנסיון לישוב ניגודים אלה או לעקפם לבל ייפגעו היחסים שביניהן.

"מלחמה באזורנו באוקטובר 1973 הביאה למתיחות ביחסי ארה"ב-ברה"מ אך לא היה בה כדי לעצור את תהליך ההפשרה והתפתחותו כפי שהתגבש עד אז.²³ (א) נערכו התיעצויות סובייטיות-אמריקאיות סדירות שבהן השתדלו לצמצם את

המשבר במזרח התיכון ולהביאו למצב שמנע עימות ביניהן. בשלב שלאחריהן באו שיחות ז'נבה והסכם הפרדת-הכוחות בין ישראל ומצרים.

(ב) הקונגרס האמריקאי היתנה ב-11.12.73 הענקת מעמד "מדינה מועדפת ביותר" ומתן אשראי בתנאים מועדפים לברה"מ במתן זכות להגירה חפשית למיעוטים לאו-מיים בברה"מ. יש להניח שגם הסינאט יאשר זאת, על אף הלחץ של המימשל לבטל תיקונים אלה.²⁴ הדבר מבטא במידה רבה את ההתנגדות האמריקאית להידוק-יתר של קשרים עם ברה"מ, ולא במעט את ההתנגדות ל"הפשרה" בכללותה.

(ג) נמשך ביצועם של ההסכמים הכלכליים הסובייטו-אמריקאיים.

(ד) נמשכו השיחות לצימצום כוחות באירופה והגבלת הנשק האסטרטגי (סאל"ט ב). הקשיים במשא-ומתן זה ואטיותו לא באו כתוצאה ממלחמת-אוקטובר אלא משום שהאמריקאים נכזבו מן התוצאות של סאל"ט ולכן הם זהירים עתה יותר.

הסובייטים אינם רואים כל קשר בין ההפשרה לבין מה שקרה באזורנו. לדברי איזווסטיה²⁵ לא היה זה ברור מה טעם הציע המימשל האמריקאי לדחות את הדיון בקונגרס בדבר הענקת מעמד "מדינה מועדפת ביותר" לברה"מ בשל המצב במזרח התיכון. הסובייטים גורסים כי ביחסי הכלכלה בין ארה"ב לברה"מ, בהקפאת החימוש האסטרטגי, בצימצום כוחות וכו' יש לדון לגופו של ענין, בלא לקשור אותם לנושאים אחרים. האמריקאים נוטים יותר לראות בהם חלק מפלל היחסים בינם לבין ברה"מ, לקשר כל חלק מפלל זה למשנהו. הסובייטים נוהגים יותר לפי הכלל: "מה ששלי שלי ועל מה ששלך אפשר לשאת-ולתת".

ההנהגה הסובייטית, וברז'ניב במיוחד, בנתה הרבה על קשריה עם הנשיא ניקסון ונמנעה מלמתוח בקורת עליו. פרשת ווטרגייט הוזכרה אך מעט בכלי-התקשורת הסובייטיים ועל-כל-פנים מיעטו בחשיבותה. עם זאת היו רגעים בהם נראה להם שאולי טעו בכך, ואז תמהו אם עדיין ניקסון שולט במצב, אם עודנו רצוי להם, אם מדיניות-החוץ שלו ויחסו אליהם אינם מושפעים ממצבו מפית, ואם לא באו כמה מצעדיו נגדם מתוך כוונה להסיח את דעת-הקהל האמריקאית.²⁶

לאור מה שנאמר עד כה נוכל אפוא לצפות בעתיד הקרוב לשני תהליכים מקבילים: המשך ההפשרה הסובייטו-אמריקאית תוך כדי תחרות במקומות שונים בעולם, לרבות המזרח התיכון. בתחרות זו ינסה כל צד להפיק יתרונות לעצמו ככל האפשר, גם על חשבון הצד השני, אם גם ישתדל לשמור על גבול מסוים שמעבר לו עלול לבוא עימות בין-מעצמתי, ששום צד אינו מעוניין בו.

הערות

¹ על שלבי התפתחות זו, ראה:

Zbigniew Brezinski, "How the cold War was Played", *Foreign Affairs*, Vol. 51, No. 1 (Oct. 1972), pp. 181—209.

Adam Bruno Ulam, *The Rivals: America and Russia since World War II* (N.Y. Viking Press, 1971).

- Young Hum Rim (ed.), **Patterns of Competitive Coexistence : USA² Vs. USSR** (N.Y., G.P. Putnam's Sons, 1966).
- Robert C. Tucker, "United States—Soviet co-operation : Incentives and Obstacles", **The American Academy of Political and Social Science**, vol. 372, July 1967, pp. 1—15.
- Strategic Survey, The** : ראה השנחונים של המכון הלונדוני ללימודים אסטרטגיים³
- Henry Kissinger, **Nuclear Weapons and Foreign Military Balance Policy** (N.Y., Harper & Bros., 1957).
- The Changing Strategic Military Balance USA vs. USSR** (Washington, American Security Council, 1967).
- Harland B. Moulton, **From Superiority to Parity : The United States and the Strategic Arms Race, 1961—1971** (Westford, Conn., Greenwood Press, 1973).
- Alton H. Quanbeck & Barry M. Bleckman, **Strategic Forces : Issues for the mid-seventies** (Washington, Brookings Institution, 1973).
- John Newhouse, **Cold Dawn, The Story of SALT** (N.Y., Holt, Rinehart⁴ and Winston, 1973).
- William R. Kintner and Robert L. Pfalzgraff, Jr. (ed.), **SALT Implications for Arms Control in the 1970's** (University of Pittsburgh Press, 1973).
- Morton A. Kaplan (ed.), **SALT : Problems and Prospects** (Morristown, N.J., General Learning Press, 1973).
- Joseph Kruzel, "SALT II : The Search for a follow-on agreement",⁵ **Orbis**, vol. XVII, No. 2, Summer 1973, pp. 334—363.
- "Is sufficiency enough", **Economist**, 12 Jan. 1974, pp. 14—16.
- M.A. Milshteyn and L.S. Semeyko, "Strategic Arms Limitation : Problems and Projects", **SShA : Ekonomika, Polityka, Ideologiya**, No. 12 (Dec. 1973), pp. 3—12.
- האחרון פורסם בכתב-עת סובייטי המתמחה בחקר ארה"ב (י"ל ע"י מכון מיוחד לדבר) ומרבה לדון ביחסי ברה"מ—ארה"ב.
לבעיות הפיקוח על החימוש, ראה :
- Ted Greenwood, **Reconnaissance, Surveillance and Arms Control** (The International Institute for Strategic Studies, London, Adelphi Papers, No. 88, 1972).
- ⁶ פראכרה (מוסקבה), 30 במאי 1972.
- ⁷ שב, 31 במאי 1972.
- ⁸ שב, 26 ביוני 1973.
- ⁹ שב, 23 ביוני 1973.
- ¹⁰ שב, 22 ביוני 1973.
- Ray S. Cline (Director, Bureau of Intelligence and Research, US¹¹ Departement of State), **The Departement of State Bulletin**, 8 Sept. 1973, pp. 333—334.
- "Russia's New Posture", **Petroleum Press Service**, Sept. 1972, pp.¹² 323—325.

- "Russian Headaches", *ibid.*, March 1973, pp. 87–89.
- John P. Hardt, "West Siberia : The Quest for Energy", **Problems of Communism**, May–June 1973, pp. 25–36.
- ¹³ מאמ"ט, 23 באוקטובר 1973.
- Roman Szporluk, "The Nations of the USSR in 1970", **Survey**, Autumn ¹⁴ 1971, pp. 66–100.
- Paul Seabury, "On Detente", **Survey**, Spring 1973, pp. 62–75 ¹⁵
- Pierre Hassner, "Détente ; the Other Side", *ibid.*, pp. 76–100.
- Walter Laquer ; "Détente ; Western and Soviet Interpretations", *ibid.*, Summer 1973, pp. 74–87.
- Richard Pipes, "America, Russia and Europe in the Light of the Nixon Doctrine", *ibid.*, pp. 30–40.
- Marshall D. Shulman, "Toward a Western Philosophy of Coexistence", **Foreign Affairs**, vol. 52, No. 1 (Oct. 1973), pp. 35–58.
- Wolfgang Leonhard, "The Domestic Politics of the New Soviet Foreign Policy", *ibid.*, pp. 59–74.
- "Looking for the Hard-Liners", **Soviet Analyst** (London), 15 Nov. 1973, pp. 3–5.
- ¹⁶ פראבדה, 6 ביוני 1972.
- ¹⁷ **New Times** (מוסקבה), מס. 24, יוני 1972.
- ¹⁸ פראבדה, 28 ביוני 1972.
- Fay D. Kohler, Mose L. Harvey, Leon Goure and Richard Soll, **Soviet Strategy for the Seventies : from Cold War to Peaceful Coexistence** (Coral Gables, Florida, Center for International Studies, University of Miami, 1973).
- ¹⁹ פראבדה, 8 ביולי 1972.
- ²⁰ שם, 30 באוגוסט 1973.
- ²¹ איזווסטיה, 29 בספטמבר 1973.
- Kissinger Interview in Peking, 12 Nov. 1973 (USIS, Tel-Aviv, Official ²² Text, 13 Nov. 1973).
- "The Detente is alive and doing well as it ever was", **Economist**, 1 ²³ Nov. 1973, pp. 63–65
- פראבדה, 15 בנוב. 1973 ; מ. זאכארוב, "שיתוף-פעולה בין ברה"מ וארה"ב הוא חיוני ומועיל", זא רובייז'וב (מוסקבה), מס' 30, 15-21, נוב. 1973, עמ' 13-14.
- ראה גם תרגום אנגלי של נאומי ברוז'נייב מן הזמן האחרון :
- Leonid Brezhnev, **On The Policy of the Soviet Union and the International Situation** (Garden City, Doubleday, 1973).
- B. Svetlov, "Anti-Detente Amendments", **New Times**, No. 51, Dec. 1973 ²⁴
- ²⁵ איזווסטיה, 2 בנוב. 1973.
- "Around the Watergate Affairs", **Novoye Vremya**, No. 45, Nov. 1973, ²⁶ pp. 7–9
- יורי ז'וקוב, ראדיו מוסקבה ברוסית, 24 בנוב. 1973.